

УДК 343.9

DOI 10.36919/3041-1149(Print).8.2025.201-206

А. Г. Присяжнюк,
секретар судового засідання,
Касаційний адміністративний суд
у складі Верховного Суду
email: andriyprysiazhniyk@gmail.com
ORCID 0009-0002-4825-5179

ПОРІВНЯЛЬНИЙ АНАЛІЗ СИСТЕМ СУДОВОЇ ЕКСПЕРТИЗИ В УКРАЇНІ ТА КРАЇНАХ ЄС

У статті розглянуто актуальні аспекти організації та функціонування системи судово-експертної діяльності в Україні та країнах Європейського Союзу. З урахуванням зростаючих вимог до об'єктивності й наукової обґрунтованості доказів у судовому процесі підкреслюється значення судових експертиз у забезпеченні справедливого правосуддя, захисту прав людини та підтримки міжнародного правового співробітництва. Проаналізовано основні моделі експертної діяльності, включно із створенням спеціалізованих установ та інституту незалежних експертів. Окрему увагу приділено досвіду країн ЄС у контексті централізації та децентралізації експертних структур, правового регулювання, акредитації лабораторій та участі експертів у транснаціональних розслідуваннях. Висвітлено переваги інтеграції наукових підходів і міжнародних стандартів у сфері судової експертизи, зокрема на прикладі Польщі, Німеччини, Литви, Латвії, Португалії, Нідерландів, Словаччини, Австрії та Туреччини. Наголошуємо на потребі в удосконаленні української системи через запозичення кращих практик ЄС, розвитку незалежної експертизи та створення конкурентного середовища для підвищення якості судово-експертних послуг.

Ключові слова: судово-експертна діяльність, правосуддя, дослідження, судовий експерт, кримінальний процес.

Постановка проблеми та її актуальність. Система судових експертиз в Україні та країнах ЄС має значну актуальність у контексті сучасного судочинства, кримінального та цивільного процесів. Оскільки суспільство продовжує стикатися зі складними викликами, пов'язаними зі злочинністю, правосуддям та правами людини, потреба в точному, неупередженому та науково обґрунтованому судовому аналізі стає все більш нагальною. Як в Україні, так і в країнах-членах ЄС судово-експертна діяльність є важливою складовою судової системи, забезпечуючи об'єктивні докази, що сприяють ухваленню правових рішень і справедливому здійсненню правосуддя.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Значний здобуток у судово-експертної діяльності внесли вчені-криміналісти А. В. Іщенко, О. В. Матвеевський, Б. В. Бабін та інші. Дослідження залишає ряд невирішених аспектів, які потребують подальшого теоретичного розуміння та практичного врегулювання. Незважаючи на визнання в потребі ухвалити основний законодавчий акт, який би регулював діяльність експертів-криміналістів відповідно до вимог Європейського Союзу, не існує чіткого механізму його розвитку та впровадження. Питання інтеграції міжнародного досвіду в національну правову систему також було недостатньо вивчено, зокрема конкретні моделі організації судової експертної діяльності в окремих країнах ЄС, які можуть бути адаптовані в Україні.

Проблема рівного доступу до проведення іспитів для незалежних і приватних експертів залишається актуальною, але вона окреслюється лише в загальних термінах і вимагає поглибленого аналізу юридичних, організаційних та економічних бар'єрів. Крім того, способи подолання залежності експертних свідків від сторін процесу, що впливає на їх об'єктивність, недостатньо вивчені.

У процесі цього дослідження застосовані загальнонаукові принципи та методи пізнання, зокрема діалектика, базові методологічні принципи розвитку, визначеності та об'єктивності, взаємного переходу кількісних змін до якісних.

Мета статті: порівняльний аналіз систем судової експертизи в Україні та країнах ЄС.

Виклад основного матеріалу дослідження. В Україні актуальність розбудови надійної системи судової експертизи особливо зросла у зв'язку з триваючими правовими реформами, інтеграцією до європейських стандартів та потребою в забезпеченні прозорості та достовірності судових процесів. Судово-експертні послуги в Україні активно трансформуються відповідно до принципів верховенства права, директив ЄС і найкращих міжнародних практик. Це охоплює модернізацію інституційних структур, впровадження нових технологій, удосконалення підготовки та сертифікації судових експертів.

Судові експерти в ЄС не лише беруть участь у національних розслідуваннях, але й відіграють важливу роль у підтримці транснаціональних зусиль щодо боротьби з організованою злочинністю, тероризмом і кіберзлочинністю. Через такі агентства, як Європол і Євроюст, судова експертиза сприяє збору розвідданих, аналізу доказів і скоординованому реагуванню на складні злочинні дії, що виходять за межі національних кордонів. Крім того, ЄС підтримує розвиток судової експертизи, фінансуючи дослідницькі проекти, спрямовані на технологічні інновації та методологічний прогрес.

Загалом судово-експертна діяльність у країнах ЄС зазначається сильною прихильністю до наукової доброчесності, юридичної релевантності та міжнародного співробітництва. Це галузь, що розвивається, яка постійно адаптується до нових викликів і технологічних розробок, гарантуючи, що системи правосуддя залишаються ефективними й заснованими на доказах у все більш взаємопов'язаному світі [6, с. 232].

У багатьох європейських країнах судова експертиза організована за двома основними моделями: створення спеціалізованих експертних установ та залучення окремих судових експертів. Останні часто охоплюють фахівців, які отримали офіційні ліцензії або виконують функції присяжних експертів, офіційно зобов'язавшись виконувати свої обов'язки неупереджено та відповідно до закону. Ці фахівці можуть працювати незалежно або в рамках інституційних структур залежно від національних норм.

Створення та функціонування спеціалізованих судових установ викликає кілька організаційних і процедурних питань. Одним із критичних аспектів є відомча приналежність таких установ, оскільки їхня інтеграція в конкретні державні органи може впливати на їхню незалежність та операційні пріоритети. Ще одне суттєве занепокоєння стосується створення ефективних механізмів нагляду й забезпечення якості в судово-медичному секторі для забезпечення послідовності, прозорості та наукової точності експертних оцінок.

Організаційна структура цих установ може відображати різний ступінь централізації або децентралізації. Централізовані системи характеризуються консолідацією всіх експертних служб під керівництвом одного національного органу, який зазвичай пов'язаний з певним міністерством або державним агентством. На відміну від цього децентралізовані системи розподіляють експертні послуги між різними відомствами, що дає змогу отримати більш спеціалізовану або регіонально зосереджену експертизу, але потенційно ускладнює зусилля з координації та стандартизації [1, с. 32].

У багатьох європейських юрисдикціях установи судово-медичної експертизи тісно співпрацюють з поліцейськими службами та часто підпорядковуються Міністерству внутрішніх справ. Такий механізм дає змогу надавати пряму оперативну підтримку правоохоронній діяльності, але також вимагає ретельних гарантій для збереження об'єктивності та достовірності висновків судово-медичної експертизи, особливо в судових контекстах, де неупередженість має першочергове значення.

У країнах ЄС судово-експертна діяльність добре врегульована й відіграє ключову роль у підтримці як національного, так і транскордонного правового співробітництва. Гармонізація судово-експертних стандартів в ЄС сприяє взаємному визнанню висновків експертів, полегшує проведення міжнародних розслідувань і гарантує, що докази, зібрані в одній юрисдикції,

можуть бути надійно використані в іншій. Такі інституції, як Європейська мережа судово-експертних установ (ENFSI), сприяють забезпеченню якості, дослідженням і співпраці між судово-експертними установами по всій Європі.

Польська судово-експертна система охоплює широкий спектр дисциплін, включно із судовою медициною, токсикологією, балістикою, експертизою почерку та документів, цифровою криміналістикою та ДНК-профілюванням. Ці послуги використовуються правоохоронними органами, прокуратурою та судами для збору й інтерпретації доказів, забезпечуючи надійність та об'єктивність висновків, представлених у судовому процесі. Судові експерти в Польщі зобов'язані дотримуватися чітких методологічних стандартів і часто мають академічну або професійну кваліфікацію, що відповідає їхнім конкретним галузям знань [2, с. 28].

Для забезпечення достовірності судових доказів багато лабораторій та експертних служб працюють у рамках систем акредитації, узгоджених з міжнародними стандартами, як-от ISO/IEC 17025. Така прихильність до забезпечення якості підвищує достовірність експертних висновків та їхнє визнання як у національному, так і в міжнародному правовому полі. Процес акредитації та постійного оцінювання підтримує прозорість, підзвітність і наукову точність у судово-експертній практиці.

Литва підтримує інституційну модель судово-медичної експертизи, де більшість досліджень проводиться в чотирьох державних судово-медичних установах. Ці судово-медичні завдання виконуються переважно правоохоронними органами з метою оптимізації процесу збору доказів і зменшення пов'язаних з цим витрат часу та ресурсів. У Латвії судово-медична діяльність регулюється офіційними реєстрами методів експертизи й сертифікованих експертів. Хоча в системі працюють як державні, так і приватні експерти, приватним практикам зазвичай заборонено проводити певні види експертиз, як-от судово-медичні та психіатричні оцінки.

У таких країнах, як Португалія та Нідерланди, судово-медичні служби функціонують під керівництвом Міністерства юстиції, причому основна частина судово-медичних досліджень та аналізів у Нідерландах ініціюється на запит поліцейських органів. У Словаччині та Туреччині судово-медичні лабораторії, пов'язані з університетами, проводять біомедичні дослідження, інтегруючи академічні дослідження із судово-медичною практикою. У різних європейських юрисдикціях поліцейські можуть виступати судово-медичними експертами; однак їхня участь зазвичай обмежена за обсягом, щоб запобігти конфлікту інтересів.

Німеччина дотримується чіткого розмежування між слідчими та судово-медичними функціями, де експерт, безпосередньо залучений до кримінального розслідування, не може проводити відповідну судово-медичну експертизу. Цей принцип підсилює неупередженість результатів судово-медичної експертизи. Судово-медичні підрозділи структурно інтегровані в поліцію та правоохоронні органи, проте приватні судово-медичні установи працюють паралельно й ефективно конкурують з державними службами, забезпечуючи різноманітне експертне середовище [5].

У Федеративній Республіці Німеччина кожна федеральна земля володіє окремою незалежною криміналістичною лабораторією, тоді як федеральна поліція має власний криміналістичний підрозділ, відповідальний за проведення спеціалізованих експертиз і розслідувань, а також ведення власної бази даних, що містить криміналістично значущу інформацію.

Відповідно до Кримінального процесуального кодексу ФРН право призначення судової експертизи належить судді, який також визначає кількість залучених експертів і здійснює їхній добір (абз. 1 §§ 73, 162, 165, 169). Закон дає змогу судді здійснювати контроль за діяльністю експерта в межах, які він вважає потрібними (§ 78), проте, згідно з коментарем до цього положення, втручання суду не поширюється на професійні аспекти експертної роботи. Повноваження судді обмежуються чітким формулюванням завдань, передачею матеріалів справи та наданням правової інформації. Крім того, Кодекс передбачає можливість для прокуратури домовитися з експертом про підготовку попереднього висновку, а також вимагати подання офіційного експертного заключення (абз. 1 § 161a).

У Словаччині, Португалії та Австрії поліцейським дано нагоду виконувати обов'язки судово-медичних експертів за умови, що вони одночасно не виконують активні поліцейські обов'язки. Таке розділення гарантує нейтральність і чесність судово-медичних оцінок [7, с. 25].

Організація та функціонування судово-експертних установ у Франції базуються на положеннях як національного, так і міжнародного права, що визначають порядок проведення судових експертиз і регламентують правовий статус експертів. Взаємодія між національними й міжнародними експертами, а також порядок здійснення експертиз регулюються нормами цивільного процесуального законодавства Франції та спеціальними актами, присвяченими судовій експертизі, які, зокрема, спираються на положення Гаазької конвенції від 18 березня 1970 року.

Французьке законодавство дає змогу експерту з власної ініціативи звернутися до думки іншого фахівця, якщо це стосується галузі, що відрізняється від його спеціалізації. У такому разі експерт несе відповідальність за дії залучених осіб, здійснює контроль за їхньою участю в дослідженні, додає отримані висновки до загального експертного заключення із зазначенням імен і професійної кваліфікації залучених фахівців. Якщо в експертизі бере участь декілька експертів, складається один спільний висновок. У разі розбіжностей між експертами кожен з них викладає свою окрему думку, що відповідає положенням статей 278, 278-1 і 282 Цивільного процесуального кодексу Франції [9].

У контексті України підвищення ефективності судово-медичної експертизи виграло б від впровадження й адаптації міжнародного досвіду. Зміцнення правової бази, що регулює організаційну структуру судово-медичних служб, та сприяння конкурентному середовищу між експертними установами може покращити як прозорість, так і якість послуг. Сприяння розвитку незалежної судово-медичної експертизи має важливе значення для підвищення стандартів і забезпечення об'єктивності внеску судово-медичних досліджень у судові процеси.

Отже, система судово-експертної діяльності є критично важливим елементом у забезпеченні правосуддя, захисту прав людини та сприянні міжнародному правовому співробітництву. Її актуальність полягає в здатності адаптуватися до мінливих правових потреб, враховувати наукові досягнення та сприяти цілісності й ефективності судових систем як в Україні, так і в ЄС.

Одним із ключових напрямів удосконалення нормативно-правового забезпечення є ухвалення базового законодавчого акта, який би регулював діяльність судових експертів з урахуванням вимог і стандартів права Європейського Союзу. Це потрібно для формування належних умов функціонування ефективної системи судової експертизи. Іншим важливим напрямом є узгодження процесуального законодавства України та підзаконних нормативних актів із практикою призначення й проведення судово-медичних експертиз, а також забезпечення рівного доступу всіх експертів до виконання експертних завдань незалежно від форми власності чи інституційної належності [8].

Модель експертів-свідків більшою мірою забезпечує їх присутність у судовому процесі, однак існує певна залежність таких експертів від сторони, яка їх залучає, що розглядається як недолік. У системах офіційних експертів ця проблема частково компенсується через впровадження врівноважувальних механізмів, що підсилюють об'єктивність. Загалом можна спостерігати тенденцію до взаємного зближення різних моделей організації судово-експертної діяльності та інтеграції окремих елементів одна в одну.

Висновки. Нормативно-правове регулювання судово-експертної діяльності в Україні є розгалуженим, але часто неузгодженим. У більшості держав-членів ЄС експертні установи функціонують у підпорядкуванні органів державної влади – правоохоронних відомств або міністерств, а діяльність судових експертів регламентована жорсткіше, що дає змогу підтримувати єдині стандарти якості.

Водночас саме експертні установи в розглянутих європейських країнах виступають ключовою ланкою, яка забезпечує ефективне функціонування всієї системи судово-експертної діяльності. Тому вдосконалення законодавчого регулювання експертної діяльності в Україні та подальший розвиток організаційної інфраструктури є надзвичайно актуальними.

Інтеграція міжнародних стандартів у сферу організації й функціонування судово-експертних установ дасть змогу вивести українську систему на якісно новий рівень, створити ефективну модель управління, забезпечити прозорість, професіоналізм і підвищити довіру до судових експертиз.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Дікань Л. В. Судово-економічна експертиза : навч. посіб. Харків : ХНЕУ, 2014. 431 с.
2. Журавель В. А. Правові, організаційні та дидактичні проблеми вдосконалення експертної діяльності. *Проблеми реформування базового законодавства України з питань експертного забезпечення правосуддя* : матеріали круглого столу, м. Харків, 6–7 лютого 2020 року. Харків : ХНДІСЕ, 2020. С. 28–33.
3. Ключев О. М. Реформування базового законодавства України з питань забезпечення правосуддя – нагальна потреба часу. *Проблеми реформування базового законодавства України з питань експертного забезпечення правосуддя* : матеріали круглого столу, м. Харків, 6–7 лютого 2020 року. Харків : ХНДІСЕ, 2020. С. 7–11.
4. Ковальов К. М. Оптимізація законодавства у сфері судово-експертної діяльності. *Проблеми реформування базового законодавства України з питань експертного забезпечення правосуддя* : матеріали круглого столу, м. Харків, 6–7 лютого 2020 року. Харків : ХНДІСЕ, 2020. С. 21–24.
5. Матвеевський О. В., Бабін Б. В. Міжнародно-правові стандарти судової експертизи та їх національна реалізація. 2018. № 1. С. 73–79. URL : http://www.pjv.nuoua.od.ua/v1-4_2018/16.pdf
6. Ткаченко Н. М., Алексеичук В. І. Реформування правових засад експертного забезпечення правосуддя як складова антикорупційної політики в Україні. *Реалізація державної антикорупційної політики в міжнародному вимірі* : матеріали V Міжнар. наук.-практ. конф., м. Київ, 9–10 груд. 2020 р. У 2 ч. Київ : Нац. акад. внутр. справ, 2020. Ч. 1. С. 265–269.
7. Шевчук В. М. Методологічні проблеми вдосконалення законодавчого забезпечення судово-експертної діяльності. *Проблеми реформування базового законодавства України з питань експертного забезпечення правосуддя* : матеріали круглого столу, м. Харків, 6–7 лютого 2020 року. Харків : ХНДІСЕ, 2020. С. 34–41.
8. Europol platform for experts (EPE). URL : <https://www.europol.europa.eu/>
9. Zivilprozessordnung der BRD. URL : <https://www.gesetze-im-internet.de/zpo/>

REFERENCES

1. Dikan' L. V. Sudovo-ekonomichna ekspertiza : navch. posib. [Forensic economic examination]. Harkiv : HNEU, 2014. 431 s. [in Ukrainian].
2. ZHuravel' V. A. Pravovi, organizacijni ta didaktichni problemi vdoskonalennya ekspertnoi diyal'nosti. *Problemi reformuvannya bazovogo zakonodavstva Ukraïni z pitan' ekspertnogo zabezpechennya pravosuddya* [Legal, organizational and didactic problems of improving expert activity. Problems of reforming the basic legislation of Ukraine on expert support of justice] : materialy kruglogo stolu, m. Harkiv, 6–7 lyutogo 2020 roku. Harkiv : HNDISE, 2020. S. 28–33 [in Ukrainian].
3. Klyuev O. M. Reformuvannya bazovogo zakonodavstva Ukraïni z pitan' zabezpechennya pravosuddya – nagal'na potreba chasu. *Problemi reformuvannya bazovogo zakonodavstva Ukraïni z pitan' ekspertnogo zabezpechennya pravosuddya* [Reforming the Basic Legislation of Ukraine on the Administration of Justice is an Urgent Need of the Time. Problems of reforming the basic legislation of Ukraine on expert support of justice] : materialy kruglogo stolu, m. Harkiv, 6–7 lyutogo 2020 roku. Harkiv : HNDISE, 2020. S. 7–11 [in Ukrainian].
4. Koval'ov K. M. Optimizaciya zakonodavstva u sferi sudovo-ekspertnoi diyal'nosti. *Problemi reformuvannya bazovogo zakonodavstva Ukraïni z pitan' ekspertnogo zabezpechennya pravosuddya* [Optimization of legislation in the field of forensic expert activity. Problems of reforming the basic legislation of Ukraine on expert support of justice] : materialy kruglogo stolu, m. Harkiv, 6–7 lyutogo 2020 roku. Harkiv : HNDISE, 2020. S. 21–24 [in Ukrainian].
5. Matvyeyevskij O. V., Babin B. V. Mizhnarodno-pravovi standarti sudovoyi ekspertizi ta yih nacionalna realizaciya. 2018. № 1. S. 73–79. URL : http://www.pjv.nuoua.od.ua/v1-4_2018/16.pdf
6. Tkachenko N. M., Alyeksyejchuk V. I. Reformuvannya pravovih zasad ekspertnogo zabezpechennya pravosuddya yak skladova antikorpucijnoyi politiki v Ugrayini. *Realizaciya derzhavnoyi antikorpucijnoyi politiki v mizhnarodnomu vimiri* [Reforming the legal framework of expert support of justice as a component of anti-corruption policy in Ukraine. Implementation of the state anti-corruption policy in the international dimension] : materialy V Mizhnar. nauk.-prakt. konf., m. Kiyiv, 9–10 grud. 2020 r. U 2 ch. Kiyiv : Nac. akad. vnutr. sprav, 2020. Ch. 1. S. 265–269 [in Ukrainian].

7. Shevchuk, V. M (2020). Metodolohichni problemy vdoskonalennya zakonodavchoho zabezpechennya sudovo-ekspertnoyi diyal'nosti [Methodological problems of improving the legislative support of forensic expertise]. Problemy reformuvannya bazovoho zakonodavstva Ukrayiny z pytan' ekspertnoho zabezpechennya pravosuddya : materialy kruhloho stolu (m. Kharkiv, 6–7 lyutoho). Kharkiv : KHNDISE. 34–41.

8. Europol platform for experts (EPE). URL : <https://www.europol.europa.eu/>

9. Zivilprozessordnung der BRD. URL : <https://www.gesetze-im-internet.de/zpo/>

A. H. Prysiashniuk. PRIOR ANALYSIS OF SHIP EXPERTISE SYSTEMS IN UKRAINE AND EU REGIONS

The article considers current aspects of the organization and functioning of the forensic expertise system in Ukraine and the European Union countries. Taking into account the growing requirements for objectivity and scientific validity of evidence in the judicial process, the importance of forensic expertise in ensuring fair justice, protecting human rights and supporting international legal cooperation is emphasized. The main models of expert activity are analyzed, including the creation of specialized institutions and the institute of independent experts. Special attention is paid to the experience of EU countries in the context of centralization and decentralization of expert structures, legal regulation, accreditation of laboratories and participation of experts in transnational investigations. The advantages of integrating scientific approaches and international standards in the field of forensic expertise are highlighted, in particular, using the examples of Poland, Germany, Lithuania, Latvia, Portugal, the Netherlands, Slovakia, Austria and Turkey. The author emphasizes the need to improve the Ukrainian system by borrowing the best practices of the EU, developing independent expertise and creating a competitive environment to improve the quality of forensic expertise services.

Key words: forensic expertise, justice process, research, forensic expert, criminal process.